

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

Сьогодні в культурному просторі Львова ми маємо окремі представлення власної пам'яті та історії за рахунок усунення на другий план пам'ятей інших груп. Однак досі немає спільного консенсусу, як презентувати ті конфлікти пам'ятей, щоб уникнути надмірної втрати й поглинання пам'ятей окремих груп або спільнот, як зробити, щоб місця національних груп стали елементом спільної полікультурної ідентичності Львова. На сьогодні у маркуванні полікультурного минулого Львова питання ідентичностей, їхнього співіснування часто вирішують досить спрощено, не вдаючись у деталі, проблеми різних національних груп, зосереджуються лише на мирному співіснуванні. З іншого боку, фокус політики пам'яті з національних трансформацій та ідентичностей зміщується на символи та святкування культурних і наукових досягнень міста, де лише згадують про його багатокультурну спадщину.

Зважаючи на те, що історично польська та українська ідентичності у Львові пройшли через декілька етапів, вони сформували різні умови співжиття: «свій–чужий», «свій–ворог», «свій–союзник». Тому, попри навіть професійну ідентичність, поле історичної спадщини у Львові є достатньо конфліктним, адже це місто з посткомуністичним, мультикультурним минулим, на яке накладаються індивідуальні спогади, колективна пам'ять, національні міфи, міфи ідентичності, що породжує глибинні суспільні трансформації, зміни ідентифікаційних орієнтирів та сприяє еволюції ідентичності.

ПОЛЯКИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ: ІСТОРІЯ, АСИМІЛЯЦІЯ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

Міграції поляків у південні та східні регіони не були результатом репресій або примусового переселення, як, наприклад, в історії Західної України, але відбувалися інколи не на добровільних засадах. На той час держава проводила приписну політику: призначала на військову службу або на роботу після закінчення навчання. Окрім цього, велику частку польського населення в регіонах становили частково депортовані поляки зі східних теренів Польщі або ж депортовані глибоко у Схід Росії, яким вдалося повернутися якомога ближче до «осередків цивілізації».

На сьогодні немає жодної праці, яка б стосувалася польської спільноти на Дніпропетровщині. Є окремі публікації, присвячені полякам, що проживали в Запорізькій області та місті Бердянськ, але в них про поляків Дніпропетровської області згадано побіжно, є також згадки про костел, проте вони стосуються сучасного періоду¹⁰⁷. Наше дослідження ґрунтується на матеріалах спогадів вже давно асимільованих поляків або ж їхніх дітей, а також на матеріалах радянських переписів¹⁰⁸. Доповнено роботу

¹⁰⁷Бонусяк А., Чоп Е., Красовська Г., Сухомлинов О. Поляки Бердянська: документи, факти, коментарі. Піла; Жешув; Бердянськ. 2011. 372 с.; Krasowska H. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie. Warszawa, 2012.; Pawluk O. Odrodzenie i rozwój kultury polskiej na terenach Ukrainy Południowo Wschodniej (na przykładzie obwodu zaporoskiego). *Inteligencja Polska na Wschodzie: terażniejszość i perspektywy*. Warszawa, 2011.

¹⁰⁸Більшість респондентів це переважно діти або ж онуки переселенців з Польщі. На сьогодні вони вже давно русифікувались або українізувались та знають небагато фактів про початок життя їхніх батьків на Дніпропетровщині. Більшість спогадів російською або «суржигом», тому для цілісного компоновання тексту вони були перекладені українською мовою зі збереженням усього змісту.

матеріалами, що зберігаються в архівах, та публікаціями, які стосуються національних меншин, що проживали чи проживають на Східній Україні, зокрема поляків¹⁰⁹.

До війни в Дніпропетровській області сформувалось кілька територіальних осередків, в яких жили поляки. Це Дніпропетровськ (Катеринослав) – здебільшого лівобережна частина міста та прилеглі околиці, Новомосковськ – районний центр поблизу Дніпропетровська, Кривий Ріг, Павлоград, Нікополь та Кам'янське (один з найбільших осередків польського населення краю)¹¹⁰.

Польська меншина в Дніпропетровській області формувалася в специфічних умовах. Розвиток промисловості наприкінці XIX ст. викликав великий попит на інженерно-технічних спеціалістів. Усім, хто потребував роботи в цій галузі, створювали необхідні умови проживання¹¹¹. Міста Катеринославської губернії також давали полякам можливість влаштуватися на роботу: на адміністративну посаду чи в охорону здоров'я. Деякі солдати польського походження, які проходили військову службу, вирішували залишитися там, де прожили багато років¹¹².

За переписом 1897 р. в Катеринославській губернії польську мову вважали рідною 12 365 осіб: у Катеринославі ця частка становила 3,3 % (6 686 осіб) від усього населення міста; у Новомосковську – 0,5 % (76 осіб); у Павлограді – 2 % (312 осіб); у Кам'янському – 16,2 % (2 736 осіб)¹¹³. Така розбіжність була спричинена тим, що Катеринослав як губернське місто ставав великим промисловим центром, до якого почали приїздити працівники з усієї Російської імперії, серед них і поляки. Натомість Кам'янське сформувало свій національний простір міста штучно. Історія польської громади тут пов'язана з будівництвом підприємства в місті Кам'янському (в радянські часи місто мало назву Дніпродзержинськ), яке з 1887 р. входило до складу Катеринославської губернії. З будівництвом металургійного заводу до міста приїхало 600 поляків (на кінець 90-х років XIX ст. їх було вже близько 1 000 осіб), не рахуючи членів їхніх родин. На той час поляки становили 80 % жителів Кам'янського¹¹⁴. Весь адміністративно-технічний персонал, який працював тут на початку, складався лише з поляків, включаючи директора, керівника технічного бюро, керівника роботи металургійних печей. У решті міст та містечок польська міграція була спричинена природним шляхом ще з другої половини XIX ст., коли більшість польських

¹⁰⁹ Mądzik M., Tarasiuk D., Korzeniowski M., Latawiec K. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin, 2014; Афанасьев О. Историко-географична спадщина польського народу на території південно-східної України. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 200; Сабов М. Особливості формування робітничого поселення на території с. Кам'янське в період індустріалізації Придніпров'я наприкінці XX – початку XX століть: малодосліджені аспекти соціальних відносин. *Придніпров'я: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 10; Мосюкова Н. Польська національна меншина Катеринослава (II пол. XIX – поч. XX ст.) етноконфесійна складова. Запоріжжя, 2013. № 13/2; Старостін В. Исторична довідка до проекту реставрації костельу в ім'я Святого Йосипа по пр. К. Маркса, 91 у м. Дніпропетровську. Дніпропетровськ, 2010.

¹¹⁰ Фоменко А. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. Дніпропетровськ, 2001. С. 61.

¹¹¹ Pietrzak-Pawłowska I. Królestwo Polskie w początkach imperializmu 1900–1905. Warszawa, 1955. S. 200.

¹¹² Mądzik M., Tarasiuk D., Korzeniowski M., Latawiec K. Polacy na wschodniej Ukrainie w latach 1832–1921. Lublin, 2014. S. 15–16.

¹¹³ Державний архів Дніпропетровської області (далі – Держархів Дніпропетровської обл.). Ф. 416. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 1–13.

¹¹⁴ Różewicz J. Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725–1918). Wrocław, 1984. S. 247.

землевласників скуповувала на Півдні України землю. Такими були передумови історії польської громади на Дніпропетровщині.

Відправною точкою для демографічних змін у структурі населення міста є перепис 1917 р. Це був останній перепис часу Російської імперії, який дає досить детальне уявлення про склад населення Дніпропетровська тих часів. У грудні 1917 р. населення Дніпропетровська становило 2 16,8 тис. осіб, з них євреїв було 76,4 тис. (35,25 %), українців – 65,2 тис. (30,07 %), росіян – 38 тис. (17,28%), поляків – 14,9 тис. (6,88 %), білорусів – 9,7 тис. (4,48 %) ¹¹⁵. Протягом 20-х років міста почали надолужувати втрати в населенні, спричинені революцією та війною. Згідно з переписом 1926 р., населення міста зросло, порівняно з 1917 р., на 16 тис. осіб і становило 232,925 жителів ¹¹⁶. Згідно з переписом 1926 р., в Дніпропетровську налічувалось: українців – 83,8 тис. (36 %), росіян – 73,6 тис. (31,6 %), євреїв – 62,4 тис. (26,8 %), білорусів – 4,4 тис. (1,9 %), поляків – 5,8 тис. (2,5 %) ¹¹⁷.

Міжвоєнний період для національних та релігійних груп був особливо важким. У цей час посилюються звернення осіб польської національності про надання їм українського громадянства. В архіві містяться дані переважно прибулих з Вінницької, Мінської та Херсонської губерній. В анкетах метою приїзду до Східної України вказували «приїзд на роботу», «приїзд до родини» ¹¹⁸. Кількість поляків у Дніпропетровській області за період з 1926 р. (7 284 осіб) до 1939 р. (5 610 осіб) зменшилась на 1 674 особи, що було спричинено політичними діями радянської влади (колективізація, Голодомор, репресії та депортація поляків вглиб Росії).

Після завершення війни та примусового переселення соціально-професійна структура поляків значно змінилася. У містах залишилися фермери, некваліфіковані інженери та звичайні робітники. Польська громада повинна була самостійно розвивати свою культуру та вчити дітей польської мови: «Ситуація була схожою до періоду міжвоєнного життя, лише з однією відмінністю – поляків не допускали до керівних посад» ¹¹⁹.

Після репресій та примусових обмінів населення для поляків Дніпропетровщини настає період, який здебільшого називають періодом радянського «прихованого» існування польської громади ¹²⁰. До того ж на скорочення чисельності поляків на території Дніпропетровщини значною мірою вплинула націоналізація та змішані шлюби. Після смерті Сталіна більшість населення, зокрема й поляки, сподівалася на часткове пом'якшення політики партії щодо існування національних меншин на території СРСР, проте вже після перших указів нового керівництва надії зазнали краху. Починаючи з другої половини 50-х років, на Дніпропетровщині можна було виокремити дві гілки поляків: 1) ті, яким не вдалося покинути область, масово асимілювалися, уникаючи в такий спосіб зайвих запитань до себе та своєї родини; 2) ті,

¹¹⁵ Катеринославська міська статистика. 1918. 27 червня 1918 р. Катеринослав. 1918. Вип. 1. С. 7.

¹¹⁶ Держархів Дніпропетровської обл. Ф. 416. Оп. 1. Спр. 82.

¹¹⁷ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Население СРСР: кратки сводки. Москва: Изд-во ЦСУ Союза СССР, 1927–1929. Т. 10, вып 3. С. 8.

¹¹⁸ Bonusiak A., Czop E., Krasowska H., Suchomłynów L. Polacy Berdiańska: dokumenty, fakty, komentarze: monografia. Piła, 2011. S. 25.

¹¹⁹ Інтерв'ю з Лісовською О. К., 1939 р. н., записане у м. Дніпро 13 липня 2018 р. *Архів автора*.

¹²⁰ Афанасьев О. Историко-географична спадщина польського народу... С. 80.

які продовжували називати себе поляками, переважно «новоприбулі спеціалісти» з Польщі, запрошені на роботу до Союзу за контрактом. Період 60–80-х років характеризувався переважно трудовими міграціями з усіх радянських республік та вимушеними поїздками на роботу чи армію¹²¹. Саме з цих двох груп і складалася польська спільнота Дніпропетровщини. Такий розподіл вплинув і на їхню самоідентифікацію, спосіб життя та загалом виокремлення свого «Я» у вже радянському суспільстві.

Одним з найбільших осередків життя польської спільноти на Дніпропетровщині було Кам'янське – Дніпродзержинськ. За міським переписом 1913 р. в місті проживало 14 175 поляків, що становило 57,9 % населення всього міста¹²². Зумовлено це було тим, що наприкінці ХХ ст. Варшавський будівельний завод перевіз своє обладнання до Кам'янського, де і розгалужувалась система міста та наповнювалась робітниками польської національності, яких скеровували на роботу з Варшави¹²³. Проте згодом постало «місто в місті»: радянська влада розпочала масове будівництво нового робітничого району в Дніпродзержинську, і вже у 60–70-х роках довкола Верхньої колонії (колишнє робітничє поселення, де проживали переважно поляки-робітники металургійного заводу) почало розростатися нове містечко – Соцмісто (збудоване в радянському стилі, воно швидко поглинало готичну та класичну архітектуру польських будинків). Нове радянське місто стало обличчям Кам'янського, натомість Верхня колонія поволі починала занепадати (хоч сьогодні цей район – історична частина та називається Старим містом).

У Дніпропетровську схожа ситуація. Більшість польського населення становили робітники одних з найбільших заводів області, тому нерідко траплялося так, що прибулі за контрактом працівники забирали до області родини та створювали їм вигідні умови для життя. На противагу Дніпродзержинську, в Дніпропетровську полякам не вдалося стати однією з панівних національних груп. Тут наповнення міста завжди було поділене між трьома націями: українцями, євреями, росіянами.

Решта міст, таких як Кривий Ріг, Павлоград, Новомосковськ та Нікополь, мали невелику присутність польського населення, цифра коливалась від 1,6 % до 2,2 %¹²⁴. Ситуація в цих регіонах була цікава ще й тим, що 60,6 % поляків проживали в селах, а не містах. Це спричиняло ще більшу асиміляцію нацменшин: якщо в місті можна було отримати хоч якийсь доступ до інформації, спілкуватися між собою, то в селі польські сім'ї були поодинокими і єдине, що їм залишалося, – асиміляція, проте україномовна, а не російськомовна (притаманна для міст). Про це можна було почути від респондентів із сіл, в які приїздили оселятися люди інших національностей. Здебільшого вони швидко пристосовувались до сільського способу життя: «Багато тут залишилось тих, хто з міста приїхав. У нас в селі є сім'я Шрамів, вони приїхали із Західної України, а туди з Польщі. Ми всі одні люди. То чому ми маємо з кимось неприязнитись... Та й взагалі у нашому селі

¹²¹ Serczyk W. Historia Ukrainy. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1990. S. 265.

¹²² Сабов М. Особливості формування робітничого поселення на території с. Кам'янське в період індустріалізації Придніпров'я наприкінці ХХ – початку ХХ століть: малодосліджені аспекти соціальних відносин. *Придніпров'я: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 10. С. 37.

¹²³ Фоменко А. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. С. 62.

¹²⁴ Всесоюзная перепись населения 1926 года. Национальный состав населения по республикам СССР. URL: http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=4

було дванадцять національностей: німці, євреї, кацапи, хохли, татари. Але ми такі дружині всі були: яка різниця, хто ти за національністю...»¹²⁵.

У польській та українській історіографії рідко згадують про релігійність поляків, які проживають на сході України, тоді як національна та релігійна ідентичність цієї групи формувалася століттями за інших чинників, ніж у західній частині України. На це звертає увагу Гелена Красовська, коли пише: «Ситуація з Римо-Католицькою Церквою на сході України є найскладнішою порівняно з іншими частинами України. Тут можна помітити найнижчий ступінь релігійної обізнаності»¹²⁶. Підтвердженням цих слів є згадка, опублікована на веб-сайті міста Дніпра: «Про те, що в Дніпропетровську був колись католицький храм, городяни дізналися вже на початку 90-х випадково, коли, проходячи проспектом К. Маркса, від вулиці Серова до Будинку Союзів, бачили групу людей біля дерев'яного хреста. Зі здивуванням споглядали на богослужіння під відкритим небом поруч з будівлею № 91, тією самою, яку в кінці XIX століття збудували католики Дніпропетровська. Більшість тоді дивувались. Невже у нас був костел? – Був!»¹²⁷. У сучасних містах Східної України звичайному містянину або ж туристу важко зрозуміти, які національні меншини мешкали або досі мешкають у місті, і чи не єдиним символом проживання тих чи тих громад є саме релігійні святині.

Перший костел у межах сучасної Дніпропетровської області був побудований 1639 р. у фортеці Кодак, але проіснував лише до 1648 р. Довше проіснували католицькі парафії, засновані на рубежі XIX–XX ст.¹²⁸. У 1953–1986 рр. в області їх було лише три. У 1877 р. за проектом польських архітекторів Альберта Бродницького та Станіслава Чарманського було збудовано костел Св. Йосипа, що зберігся досі¹²⁹. До парафії в основному належали фахівці металургійної промисловості, кваліфіковані працівники та учасники польських національних повстань. Загалом на 1913 р. до парафії належало близько 8 тис. парафіян¹³⁰. Після більшовицької революції всі вияви релігійності знищили, а релігійних осіб переслідували. У 1928 р. парафію було ліквідовано, а в будівлі відкрито склад¹³¹.

Ще до закінчення війни та в перші післявоєнні роки костели навіть поза заборонаю могли так чи так функціонувати. Та у 1948 р. міська влада відібрала Костел св. Йосипа у Дніпропетровську в польської громади та підписала указ про створення там публічної бібліотеки¹³². Згодом костел реконструювали майже до невпізнання та в 1950 р. відкрили Школу вищої спортивної майстерності. Ще на початку 1950-х років католики міста намагалися запобігти цьому і повернути

¹²⁵Інтерв'ю з Олійник Ю. І., 1937 р. н., записане у м. Павлоград 15 липня 2018 р. *Архів автора*.

¹²⁶Krasowska H. Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie. Warszawa, 2012. S. 131.

¹²⁷Історія міста Дніпропетровська. *Офіційний сайт міста Дніпра*. URL: <https://gorod.dp.ua/>

¹²⁸Мосякова Н. Польська національна меншина Катеринослава (II пол. XIX – поч. XX ст.): етноконфесійна складова. *Музейний вісник*. Запоріжжя, 2013. № 13/2. С. 246.

¹²⁹Старостін В. Історична довідка до проекту реставрації костельного в ім'я Святого Йосипа по пр. К. Маркса, 91 у м. Дніпропетровську. Дніпропетровськ, 2010. С. 39.

¹³⁰Римо-католицька парафія Св. Йосипа у Дніпрі. Історія. Офіційний сайт. URL: www.dnieprkatolik.net

¹³¹Реабілітовані історією. Запорізька область / ред. П. Тронько. Запоріжжя, 2013. Т. 6. С. 93–96.

¹³²Фоменко А. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. С. 62.

будівлю профспілки Машинного заводу (частиною якої були поляки та німці), пишучи листи та звернення до міськвиконкому з проханням повернення будівлі. Серед опитаних осіб польського походження у Дніпрі 40 людей знали, що в місті є костел, а 28 могли назвати точне місце розташування. І це не дивно, адже хоч перетворений на бібліотеку чи спортивний зал, без веж і дзвонів, костел стояв на центральній вулиці міста і, безумовно, жив у пам'яті людей.

У Кам'янському Костел Св. Миколая побудували 1897 р. за задумом архітектора Маріана Чарманського. У той час це був найбільший костел на сході України. Будівництво коштувало 120 тис. рублів. Витрати на спорудження храму покрили внесками працівників за підтримки Південноруського товариства «Дніпровське». Кількість прихожан у 1908 р. становила майже 700, і всі вони могли розміститися у будівлі під час меси¹³³. Костел закрили ще у 1929 р., час від часу там порядкували різні культурно-номенклатурні організації.

Також існував Костел Успіння Пресвятої Діви Марії у Ямбурзі (німецька колонія с. Дніпрове), закритий ще 1948 р. та зруйнований згідно з наказом облвиконкому у 1986 р.¹³⁴. Не було жодної допомоги з ПНР для польського населення, яке мало громадянство СРСР. У той час існувала скромна мережа дипломатичних і консульських представництв у Радянському Союзі (Москва, Мінськ, Київ, Ленінград), а радянська влада повністю відмовилась займатися життям польських громад СРСР, обґрунтовуючи це конституційними гарантіями громадянських прав для всіх без використання етнічного критерію. Ще однією важливою ознакою було те, що Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ вважали містами «закритого простору» через розміщення тут космічних ракет та виготовленням обшивки для них¹³⁵, тож усі міграційні рухи ретельно контролював КДБ.

Після закриття релігійних установ розпочалася тотальна асиміляція населення: «Бабуся говорила, що дідусь був дуже релігійний за Польщі, а як прийшла радянська влада і коли сюди переїхали, загубив свою релігійність, щоб було менше проблем. Він повинен був брати участь у різних лекціях атеїстичних, а потім і сам перестав бути віруючим. Мої батьки не були віруючими, а мама не була хрещена навіть в православ'ї, так як її тато і мої інші дідусь та бабуся були комуністами»¹³⁶. Відсутність польськомовних шкіл, доступу до костелу призвели до втрати мови і зміни етнічної тотожності, що, своєю чергою, відбилося на етнічній самоідентифікації. Хоч можна припустити, що до війни в колишньому Дніпропетровську існувала польськомовна школа при костелі¹³⁷.

Усі переписи населення, починаючи з 1926 р., засвідчують постійне зменшення кількості поляків у Дніпропетровській області¹³⁸. Зазначимо, що польська мова не завжди була національною ознакою, як і католицьке віросповідання. Перед війною та

¹³³ Чабан М. Історія краю. *Січеслав*. 2007. Липень–вересень. URL: <http://www.sichslavporogy.org/2007/13/historyland/>

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Портнова Т. Тема закритого міста в історії радянського Дніпропетровська 1950–1980-х рр. 2017. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2351-tetyana-portnova-tema-zakritogo-mista-v-istoriji-radyanskogo-dnipropetrovska-1950-80-kh-rokiv>

¹³⁶ Інтерв'ю з Е.П., 1974 р. н., записане у місті Кам'янське 13 липня 2018 р. *Архів автора*.

¹³⁷ Чабан М. Історія краю...

¹³⁸ Україна. *Статистичний щорічник ЦСУ УСРР 1926–1929*. Харків. 1929. Табл. 21. С. 34.

після неї в області проживало від 1 до 2,5 % поляків, поступово ця цифра зменшувалась¹³⁹. Звичайно, така ситуація була зумовлена війною, репресіями та примусовими переселеннями, проте вплинув і той факт, що більшість сімей мали на 70–80-ті роки мішані шлюби та спілкувалися переважно російською-українською¹⁴⁰. У 1970 р. на Дніпропетровщині проживало 6 686 осіб польської національності (0,2 % від усього населення області). Населення міст зростало, а національні меншини втрачали свою присутність у міському середовищі, і станом на 1979 р. кількість поляків у місті зменшилась до 5 458 осіб (0,15 % від усього населення області)¹⁴¹.

В умовах нового для поляків радянського суспільства на зламі 50–60-х років звикати до повсякденного життя було важко. Адже більшість (поляки, які приїхали до Дніпропетровської області за контрактом) зіткнулася з цією проблемою вперше – у містах тотальна русифікація: «...навіть нам, полякам, що жили тут вже 20 років, було важко звикнути до нового способу життя. У місті було дві школи – закрили, газету нашу заборонили. У школі, де навчались мої діти, не було української мови...»¹⁴². Обласні видання друкували двома мовами – українською та російською, «хто що хотів, то і вибирав» – так більшість опитаних респондентів відповідала на запитання «Якій ви пресі віддавали перевагу?»*. Але навіть переглядаючи російськомовну та українськомовну газети одного і того самого видання, можна було знайти розбіжності у статтях і тематиці публікацій. Найпопулярнішу міську пресу видавали виключно російською, а Дніпропетровська газета «Дніпро вечірній», яка відновила свій випуск після війни лише у 1970 р., видала перші три квартали тиражу українською, а далі – російською.

У містах новоприбулим полякам було легше зберегти свою культуру та ідентичність. Польська мова в публічному просторі обмежувалася приватними розмовами і написами на надгробках на католицьких кладовищах. Більшість польських родин, які приїздили до Дніпропетровська та Дніпродзержинська, були знайомі між собою та час від часу спілкувалися, підтримуючи приятні стосунки: «Якщо чесно, у Польщі теж комуністи не дуже сприймали святкування Різдва чи Великодня. Після переїзду до Дніпропетровська було дуже важко. Скоріше за все важкою була адаптація до середовища, людей. Але ми мали змогу сім'ями збиратися на свята та підтримувати наш спосіб життя, але потім багато з них поїхали, хто куди,

¹³⁹ Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги / сост. Ю. А. Поляков и др. Москва: Наука, 1992. Таб. 8. С. 64; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года: Украинской ССР. Москва, 1963. С. 18, 24.

¹⁴⁰ Kulischer E. Europe on the move. War and population changes 1917–47. New-York: Columbia University Press, 1948. P. 12–13; Национальный состав населения Днепропетровской области. *Статистический сборник*. Днепропетровск, 1991. С. 8.

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Інтерв'ю з Гужевським С. О., 1954 р. н., записане у м. Кам'янське 11 липня 2018 р. *Архів автора*.

* Висновки зроблені на підставі усіх зібраних інтерв'ю у Дніпропетровській області станом на липень 2018 р. Вік респондентів коливався від 51 до 85 років. Більшість з опитаних відповідала однотайно, деякі (респонденти з міст, переважно на схід та південь від Дніпра, стверджували, що читали російськомовну газету, і лише жителі сіл та міста Кам'янське відповіли, що надавали перевагу україномовній пресі, це було зручніше, бо переважно всі у селі розмовляли українською, тому читати українською було набагато легше).

але переважно до Литви. Спочатку вони писали нам листи, але пізніше вже ні, хто помер, хтось десь переїхав, так і перервалось»¹⁴³.

Поляки, яких запрошували на роботу до області, мешкали в будинках для інженерів: переважно дво- або триповерхових спорудах з квартирами для декількох родин. Тут важко було пристосуватися до життя саме жінкам та дітям. Спочатку жінки були вдома та займалися вихованням, проте згодом більшість йшла працювати в лікарні, садки та школи. Пристосування дітей було теж важким, довелося наймати викладачів, аби діти могли вивчити російську мову та вільно спілкуватися у школі: «...ми приїхали до Дніпропетровська у 1958 році, мого чоловіка направили на роботу до Ракетного заводу, я залишалася постійно вдома, для мене роботи не було, до того ж хто мене візьме на роботу без знання мови. Я змудилась так, і пішла працювати в садок на нічну зміну, після народин Олени сиділа вдома знову, так вивчила мову, сусідка через дорогу була українка, вони переїхали з села десь на Тернопільщині, вона знала трохи польську, і так я навчилася української, мої діти російськомовні. Чоловік був інженером, проблем з грошима у нас не було, тому віддали дитину до російськомовної школи, казали – вони кращі...»¹⁴⁴.

Єдиною сполучною ланкою польської спільноти Дніпропетровщини та ПНР була преса. На сторінках щоденників «Зоря» (обласна газета) та «Дніпро вечірній» (дніпропетровська міська газета) виходила колонка «Планета. Вісті. Новини. Події», більшість статей була присвячена саме Польщі. Головний редактор рубрики «Листи друзям у Польщу» Інна Барвінок неодноразово подорожувала до Польщі. Певною новинкою у діяльності польської спільноти Дніпропетровщини стали поїздки до Польщі на основі договору про культурну співпрацю та налагодження контактів з громадами та навчальними закладами*. Під час цих візитів поляки з Дніпропетровщини брали участь у тренінгах і зустрічах, дізнавалися про історичну батьківщину. Про ці та інші події завжди розповідали на сторінках Дніпропетровської преси – як міської, так і обласної.

Отже, незважаючи на постійну заборону всього національного і тотальну політику радянзації, польська культура, привезена на терени Дніпропетровщини, в умовах номенклатурного режиму змогла існувати. Масові заборони та тотальна пропаганда, насадження радянського способу життя не завадили полякам розвивати себе. Проте зміни, які принесла з собою нова система після війни, безумовно, вплинули на спосіб життя місцевих мешканців, зокрема поляків. Після повалення радянського режиму польська громада почала поступове відновлення своєї діяльності в регіоні, а також створювала осередки польської культури на Дніпропетровщині. Хоч на сьогодні більшість польських мешканців вважає себе вже корінними жителями міста, вони постійно наголошують на своїй польській національності.

¹⁴³ Інтерв'ю з Гужевською О. М., 1942 р. н., записане у м. Кам'янське 11 липня 2018 р. *Архів автора*.

¹⁴⁴ Інтерв'ю з Квасневською А. І., 1944 р. н., записане у м. Дніпро 24 липня 2018 р. *Архів автора*.

* Аналіз матеріалу зроблений внаслідок опрацювання преси «Зоря» та «Дніпро вечірній» (обласна та міська газети), в кожному номері яких була окрема колонка «Листи друзів з Польщі» та «Події світу», здебільшого присвячені співпраці між союзними республіками, новим домовленостям, спільним проектам.